

V K-14038
267203

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 74

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ

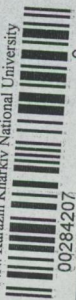
ВИПУСК 7

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

48 КОД.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00284207

9

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

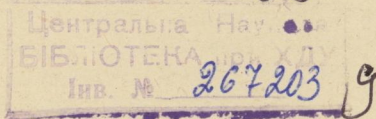
ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 74

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ

ВИПУСК 7

К. 14038

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПІРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1972

Редакційна колегія:

доц. М. М. Копаниця (відповідальний редактор), доц.
А. Д. Мацина, доц. Б. К. Решетняк, доц. В. І. Астахова.

В. І. ЛЕНІН ПРО РОЛЬ ПОЛІТИКО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ

Л. Л. Тарасова, Г. М. Гук

Становлення, зміцнення і розвиток комуністичної суспільно-економічної формації супроводжуються нечуваним в історії розмахом творчої активності та ініціативи трудящих, що є відображенням їх прагнення перебудувати світ на принципах соціалізму і комунізму.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що перетворення економічної і соціально-політичної сфер суспільного життя на соціалістичних началах нерозривно пов'язано з глибокими змінами в духовному житті людини. Ось чому найважливішим ідеологічним завданням Комуністичної партії є пробудження у радянських людей комуністичної свідомості та розвиток їх здатності «до революційного світогляду і революційної дії» [2, 33, 176]. При цьому, зазначав В. І. Ленін, чим значніші майбутні перетворення, тим більше треба підняти інтерес до них і свідоме ставлення, тим більше треба переконати в цьому все нові й нові мільйони людей [2, 31, 446].

Ще в 1903 р. В. І. Ленін, визначаючи завдання Комуністичної партії, вказував, що вона являє собою «вільну спілку, яка утворюється для боротьби з «думками» (читай: з ідеологією) буржуазії, для захисту і проведення в життя одного певного, а саме: марксистського світогляду» [2, 16, 236].

Таким чином, В. І. Ленін вважав, що вироблення наукового світогляду у трудящих є важливою гарантією успіху боротьби пролетаріату за повалення буржуазії, знищення експлуатації, за побудову соціалізму і комунізму.

Звершення і розвиток соціалістичної революції в Росії показали повну неспроможність опортуністичних «теорій» про необхідність попереднього «культурно-ідеологічного визрівання» пролетаріату в умовах капіталізму для встановлення диктатури пролетаріату і будівництва соціалістичного суспільства. Хід історії підтвердив вірність положення К. Маркса про те, що тільки в революції пролетаріат скидає з себе весь «бруд» і «мерзен-

ність» старого суспільства і стає здатним до створення нової основи суспільства. Значить, тільки в процесі активної революційної творчості відбувається масове народження соціалістичної свідомості. Звичайно, відразу це явище не може стати загальним, бо буржуазна та дрібнобуржуазна ідеологія, яка століттями прищеплювалась масам, все ще міцно тримає більшість населення: селянство, інтелігенцію старої школи, найменш свідому частину пролетаріату. Та й соціально-економічна база, що живить буржуазну та дрібнобуржуазну ідеологію, не зникає відразу після революції: протягом всього перехідного періоду існує багатокладність економіки і строката класова структура суспільства. Тому законом розвитку духовного життя суспільства в умовах перехідного періоду є боротьба соціалістичної ідеології, яка весь час міцніє, проти все ще сильної буржуазії.

Виходячи з відомого положення К. Маркса, що теорія стає матеріальною силою, коли вона оволодіває масами, В. І. Ленін завжди надавав великого значення вивченню революційної теорії. Так, у дожовтневий період він зазначав, що партії потрібні не дряблі і хиткі в теоретичних питаннях кустарі з вузьким кругозором, що ганьблять революційний сан [див, 2, 5, 420], а стійкі ідейні бійці, озброєні передовою теорією. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції В. І. Ленін вважав можливим і необхідним поширити справу політичної освіти на маси, щоб виховувати з них «справжніх комуністів».

Розробляючи план соціалістичного будівництва, В. І. Ленін вказував, що для активної участі в ньому трудящих потрібний певний рівень політичної свідомості. Виховання трудящих, таким чином, висувалось на перший план, бо необхідно було «підготувати маси до соціалістичного будівництва» [2, 31, 324]. Особлива роль відводилась політико-освітній роботі. «Позашкільна освіта, — говорив В. І. Ленін, — важлива для перебудови всього життя... В партійній роботі ми виробили свої навички широкого впливу на маси, але їх треба з'єднати з методами культурно-освітніми» [2, 28, 401].

Уже в 1920 р. В. І. Ленін висунув перед партією і урядом завдання — створити єдину організацію, яка керувала б всією політико-освітньою роботою в країні. З цією метою у листопаді 1920 р. був створений Головний політико-освітній комітет (Головполітосвіта), який В. І. Ленін розглядав як орган державної пропаганди комунізму. Його завдання зводились до того, щоб допомогти вихованню і освіченню мас, допомогти позбавитись старих навичок, звичок, які залишились у спадщину від старого ладу. Боротьбу з буржуазією, вказував В. І. Ленін, слід вести не тільки шляхом військових дій, а й на ідеологічному фронті, основною тут має бути політико-виховна робота.

В. І. Ленін вважав політико-освітні установи опорними пунктами у справі ідейного загартування і політичної освіти мас,

а політико-виховну роботу — цілеспрямовану, позашкільну, виховну і освітню — важливим засобом формування соціалістичного світогляду у трудящих.

У своїх виступах і працях В. І. Ленін накреслює основні принципи політико-освітньої роботи, її змісту і форми з метою більш ефективної боротьби проти буржуазних впливів, підступів ідеологічних ворогів пролетаріату.

Головним у проведенні політико-освітньої роботи, як дійового засобу формування соціалістичного світогляду трудящих, є її нерозривний зв'язок з політикою Комуністичної партії. «...Ми, — писав В. І. Ленін, — по всій лінії своєї освітньої роботи не можемо стояти на старій точці аполітичної освіти, не можемо ставити освітню роботу поза зв'язком з політикою» [2, 31, 324]. Якщо освітню роботу відірвати від політики партії, вона вже не буде «знаряддям духовного розкріпачення мас, перетвориться в зібрання мертвих догм, гасел і положень. Вивчивши їх, трудящі «не зуміли б діяти так, як того дійсно комунізм вимагає» [2, 31, 248]. В. І. Ленін підкреслює, що принципи соціалістичного світогляду ефективно можуть сприйматись і засвоюватись тільки в ході конкретно-історичної практики створення нового суспільства. Значить, політико-освітня робота, здійснювана під керівництвом Комуністичної партії, набуває нової якості. Вона стає не тільки засобом поширення серед мас теоретичних знань, а й великою силою, що виховує переконаність, ідейність, принциповість і цілеспрямованість у розв'язанні завдань соціалістичного будівництва.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що для виховання у трудящих комуністичної свідомості треба насамперед озброїти їх революційною теорією, науковим знанням. Тому основним у всій політико-виховній роботі він вважав пояснення і популяризацію матеріалістичного світогляду. Для бібліотек, музеїв, клубів це означало необхідність пропагувати природничонаукові, технічні, агрономічні знання, знайомити маси з досягненнями передової науки і техніки. Особливо важливим, на думку В. І. Леніна, є поширення економічних знань серед населення, а для цього він пропонував друкарським способом розмножувати звіти різних економічних організацій, розсилати їх у бібліотеки та інші політико-освітні установи, щоб останні знайомили з ними маси, прищеплювали їм інтерес до економічних знань, що без них ні про яке перетворення напівазіатської країни в культурну і соціалістичну не може бути й мови [див. 2, 33, 293].

Науково-освітня робота допомагала масам подолати ненаукові, ідеалістичні уявлення, релігійні погляди і в той же час забезпечувала широту кругозору, проникнення в суть історичного процесу, давала трудящим наукові знання, що стосувались завдань соціалістичного будівництва, націлювала на свідому, ініціативну участь у їх здійсненні.

В. І. Ленін попереджував, що поширення серед мас політичних, наукових, культурних знань ні в якому випадку не повинно перетворюватись у «голе просвітництво» і «культурництво», які породжують аполітичність і байдужість до революційної класової боротьби. Мета озброєння мас теоретичними і культурними знаннями полягає в тому, щоб здійснити переворот у їх свідомості, сформувати у них соціалістичний світогляд, що можливо тільки в процесі соціалістичного будівництва, бо перетворення духовного світу людини відбувається в процесі перетворення світу матеріального. У зв'язку з цим В. І. Ленін підкреслював, що «без роботи, без боротьби книжне знання комунізму з книжних брошур і творів нічогосінько не варте» [2, 31, 249]. Націлюючи роботу політико-освітніх установ і організацій на необхідність тісного зв'язку з життям, з потребами виробництва, В. І. Ленін постійно поєднував важливі господарські питання з завданнями політичної освіти. Так, у 1920 р. на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти В. І. Ленін говорив, що агітація і пропаганда мають ґрунтуватись на політичному досвіді господарського будівництва, щоб справа зводилась до практичного керівництва господарським будівництвом [див. 2, 31, 330].

Дієвість роботи політико-освітніх установ він пропонував перевіряти тим, як ці установи навчили народ використовувати одержані знання у повсякденній діяльності, бо «результати політичної освіти можна виміряти тільки поліпшенням господарства» [2, 33, 53]. Отже, показником ефективності політико-освітньої роботи, на думку В. І. Леніна, є рівень свідомості, творчої активності, організованості і відповідальності трудящих.

Пропаганда марксистсько-ленінських ідей, наукових знань у різних галузях життя органічно пов'язана із залученням мас до активної виробничої і політичної діяльності, формує ідейну переконаність людини, що проявляється не тільки в поглядах, яких ця людина дотримується, а й у її поведінці, роботі, служінні загальній справі.

Формування соціалістичного світогляду відповідає інтересам всього суспільства і кожного його члена, бо дає можливість трудящим усвідомити зв'язок своєї повсякденної роботи з боротьбою всього народу, суспільну цінність своєї праці, своє місце в суспільстві.

Отже, внаслідок політико-освітньої роботи маси духовно збагачуються, розширюється коло їх інтересів, відкриваються великі можливості для розквіту їх творчої активності та ініціативи.

Нерозривний зв'язок освітньої роботи з політикою Комуністичної партії, засвоєння революційної теорії в процесі перетворення суспільства на соціалістичних началах допомагають масам виробити тверду переконаність у правильності комуністич-

них ідей, діяльність має по перетворенню в життя Програми Комуністичної партії стає більш усвідомленою і цим самим сприяє прискоренню темпів соціалістичного і комуністичного будівництва.

Формуючи соціалістичний світогляд у трудящих, політико-освітня робота служить справі всебічного і гармонійного розвитку вільної людської особистості, справі комуністичного виховання.

У своїй повсякденній діяльності Комуністична партія керується ленінськими ідеями. Культурно-освітні установи в СРСР є опорними базами партійних організацій у всій їх роботі по ідейному вихованню і освіченню всього радянського народу. Широка мережа клубів, бібліотек, музеїв та інших освітніх установ покликана не тільки задовольняти духовні запити радянських людей, а й виховувати їх, формувати марксистсько-ленінський світогляд.

Багато уваги підвищенню рівня ідейно-політичної і культурно-освітньої роботи приділялося на XXIII з'їзді КПРС. Зазначаючи, що в сучасну епоху відбувається гостра ідеологічна боротьба двох протилежних суспільно-економічних систем, з'їзд особливо підкреслив величезну роль культурно-освітньої роботи в пропаганді ідей марксизму-ленінізму, викритті ідеологічних диверсій імперіалізму, ідейному загартуванні трудящих і запропонував зосередити увагу нашої пропаганди на організаційно-економічній та ідеологічній підготовці колективів трудящих у зв'язку з підвищенням їх ролі в розвитку суспільного виробництва [див. 3, 80—81, 180]. Про це ж говориться і в доповіді Л. І. Брежнєва на XXIV з'їзді КПРС: «Без високого рівня культури, освіти, суспільної свідомості, внутрішньої зрілості людей комунізм неможливий... Серцевиною всієї ідейно-виховної роботи партії є формування у найширших мас трудящих комуністичного світогляду, виховання їх на ідеях марксизму-ленінізму» [4, стор. 35].

У справі комуністичного виховання — цьому складному і багатогранному процесі — постійно виникають нові обставини і проблеми, які вимагають швидкого і правильного осмислення подій всередині країни і на міжнародній арені. Ось чому Комуністична партія вимагає ґрунтовніше вивчати досвід, нагромаджений у справі політичної освіти трудящих, будувати свою ідеологічну роботу на наукових принципах, не допускати шаблону і застою, як вчив В. І. Ленін.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 5, 16, 28, 31, 33.
3. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1966.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛІСТИЧНУ РІВНІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЮ НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ

З. Г. Савіних

Досвід соціалістичного будівництва, розвиток світового революційного процесу висувають на порядок денний розгляд загальних проблем теорії наукового комунізму з урахуванням конкретно-історичного досвіду становлення комуністичної формації. XXIV з'їзд КППРС висунув як одне з найважливіших завдань будівництва безкласового комуністичного суспільства в нашій країні подальше зближення всіх класів і соціальних груп нашого суспільства [5, 83].

Оскільки досягнення повної соціальної рівності є метою комуністичного перетворення суспільства, дослідження різних теоретичних аспектів рівності, шляхів її становлення являє собою одне з найважливіших завдань наукового комунізму.

Перш за все спробуємо конкретизувати обсяг поняття «соціалістична рівність». Це тим більш необхідно, що поняття рівність, читаємо у Ф. Енгельса в його підготовчих матеріалах до «Анти-Дюрінга», «виявляється не вічною істиною, а історичним продуктом» [1, 20, 589]. У самому «Анти-Дюрінгу» він пише про відносність даного поняття [див. 1, 20, 99]. Це допомагає зрозуміти, чому рівність протягом історичних епох виступає лозунгом різних класів. Звичайно вчені, говорячи про це, зазначають лише той загальновідомий факт, що в різний час різні класи і їх ідеологи вкладали в це поняття неоднаковий зміст, маючи свої цілі та інтереси [12, 4]. І хоч таке пояснення, повторюємо, безумовно правильне, все ж воно неповне і недостатньо глибоко розкриває причину вказаного явища.

Тим часом у Ф. Енгельса знаходимо надзвичайно глибоке зауваження відносно рівності як такої: «Принцип рівності, — підкреслює він у підготовчих матеріалах до «Анти-Дюрінга», — полягає в тому, що не повинно існувати ніяких привілеїв, отже, він виявляється по суті справи *негативним*, він оголошує всю попередню історію непридатною» [1, 20, 588]. Саме в силу того, пише далі Ф. Енгельс, що принцип рівності не має *позитивного* змісту і огульно відкидає все минуле, він був однаково придатним і для проголошення великою революцією 1789—1796 рр., і для пізніших часів [див. 1, 20, 588].

Отже, саме *заперечність* принципу рівності відносно попереднього етапу історичного розвитку дозволяє йому бути лозунгом різних класів у різні історичні епохи, а те, що ці класи вкладали у дане поняття різний зміст, природно, обумовлювалось їх конкретно-історичними цілями і завданнями. Таким чином, ми бачимо, що заперечність принципу рівності є первинним, а його зміст як лозунга вторинним «історичним» моментом,

оскільки та чи інша рівність (напр., буржуазна, соціалістична) може здійснитися лише шляхом заперечення попереднього етапу розвитку рівності.

Як видно з викладеного матеріалу, рівність не є вічною, вона завжди конкретна, історична і є «відмітною ознакою певних історичних станів», як писав Ф. Енгельс [1, 20, 589].

Що ж являє собою рівність соціалістична, тобто рівність першої фази комуністичної суспільно-економічної формації як «певного історичного стану»?

Комунізм з необхідністю приходить на зміну капіталізму як суспільній формації. Відповідно до цього і комуністична рівність, як було показано вище, буде перш за все повним запереченням капіталістичної, буржуазної «рівності».

Програма КПРС підкреслює: комуністична рівність означатиме, що всі люди матимуть рівне становище в суспільстві, однакове відношення до засобів виробництва, рівні умови праці та споживання і братимуть активну участь в управлінні суспільними справами. Стверджуючи гармонійні відносини між особою і суспільством на основі єдності суспільних і особистих інтересів, восторжествує основний принцип комунізму: «від кожного — за здібностями, кожному — за потребами» [4, 120—121].

Все це стане можливим завдяки тому, що у розвиненому комуністичному суспільстві буде подоланий, за словами К. Маркса, «такий труд, при якому людина сама робить те, що вона може примусити речі робити для себе, для людини» [8, 270], а безпосередній труд як такий, за словами К. Маркса, перестає бути основою виробництва, оскільки в одному напрямі він перетворюється у діяльність, головним чином спрямовану на нагляд за виробництвом і регулювання його; але крім того і тому, що продукт перестає бути продуктом єдиної безпосередньої праці, і, навпаки, в ролі виробника виступає поєднання суспільної діяльності [2, 64].

Але для того, щоб «поєднання суспільної діяльності» стало джерелом суспільного багатства, необхідне остаточне подолання залишків старого суспільного розподілу праці, соціально-економічного відособлення суспільних груп. Замість існуючого в рамках антагоністичних формацій *соціального* розподілу праці, обумовленого формами приватної власності, соціальними механізмами регулювання поведінки людини та ін., на вищій фазі комунізму матиме місце соціальна єдність праці, а на її основі — соціальна однорідність суспільства і повна соціальна рівність трудівників комуністичної формації. Саме досягнення при повному комунізмі *соціальної* єдності праці означатиме подолання (тобто заперечення) старого суспільного розподілу праці (першопричини і основи існування соціальної нерівності), а відповідно, і утвердження комуністичної, тобто повної, соціальної рівності стане запереченням попередньої стадії розвитку суспіль-

ства з його соціальною нерівністю, яку капіталізм доводить до крайнього ступеня, оскільки, загострюючи класові суперечності, він поглиблює і соціальну нерівність [8, 270; 6, 240].

Та «при встановленні раціональної рівності сама ця рівність втрачає всяке значення» [1, 20, 589] і зникає з практичного життя як «протилежність у відношенні до старої нерівності», оскільки «рівність, — писав Ф. Енгельс, — існує тільки у рамках протилежності до нерівності» [1, 20, 588—589].

Основою знищення всіх елементів соціальної нерівності, а значить, і досягнення повної соціальної (тобто комуністичної) рівності (що втрачає «будь-яке значення») стане відсутність на вищій фазі комунізму будь-якої нерівності і привілею «у розумінні *володіння і споживання*», як писали К. Маркс і Ф. Енгельс у «Німецькій ідеології» [1, 3, 519] (виділено мною.— З. С.). Таким чином, тільки повна соціальна (комуністична) рівність як подолання будь-яких елементів соціальної нерівності між людьми у суспільстві буде *повним запереченням* капіталістичної, буржуазної нерівності.

Соціалізм же як перша, початкова стадія утвердження комуністичної формації, не може зразу повністю подолати соціальну нерівність, що покоїться при капіталізмі на основі нерівності «володіння» і обумовленої нею нерівності «споживання». Соціалізм, знищуючи приватну власність на основні засоби виробництва, зрівнює таким чином усіх членів суспільства як власників засобів виробництва, тобто зрівнює їх «у розумінні *володіння*». Тим самим перша фаза комунізму знищує і експлуатацію людини людиною, оскільки «не можна захопити *засоби виробництва*, фабрики, машини, землю та ін. у приватну власність», — підкреслював В. І. Ленін у роботі «Держава і революція» [3, 423].

Водночас соціалізм не може зразу знищити нерівність «у розумінні *споживання*», тобто принцип розподілу предметів споживання «по роботі (а не по потребах)», зазначає там же В. І. Ленін.

Соціалізм, усуваючи нерівність у відношенні до засобів виробництва і стверджуючи суспільну, соціалістичну власність, являє собою величезне і вирішальне досягнення на шляху подолання соціальної нерівності. Саме соціалізм є початковим етапом становлення соціальної рівності у суспільстві, бо, ліквідуючи нерівність «у розумінні *володіння*», він створює єдино реальну основу для подолання нерівності «у розумінні *споживання*». К. Маркс, критикуючи у «Критиці Готської програми» буржуазних економістів і вульгарних соціалістів за їх манеру розглядати і тлумачити споживання як щось незалежне від способу виробництва, писав: «Всякий розподіл предметів споживання є завжди лише наслідок розподілу самих умов виробництва. А розподіл останніх виражає характер самого способу виробництва» [1, 19, 21].

Отже, соціалізм ще не ліквідує повністю фактичної нерівності людей у суспільстві. Він не може забезпечити рівності людей перш за все через певний рівень розвитку виробничих сил суспільства на першій фазі комунізму, того рівня, який визначає характер соціалістичних соціальних відносин, а отже, відносин рівності — нерівності.

У науковій літературі ще не сформульовано однозначного поняття сутності соціальних відносин соціалістичного суспільства. Використаємо тому, з нашого погляду, найбільш суттєве розуміння цього поняття, котре висунув А. К. Беліх. Останній визначає соціальні відносини як такі, що безпосередньо базуються на економіці і являють собою відносини між людьми і їх колективами як постійними носіями якісно різних видів праці і (залежно від цього) різняться за добробутом, положенням і роллю у суспільстві. Сутність соціальних відносин він бачить у тому, що 1) це відносини між людьми як носіями праці (трудохими сутностями); 2) вони суть відносини людей за розподілом праці, як носіїв якісно різних видів праці (індустріальний і сільськогосподарський, розумовий і фізичний); 3) це відносини між людьми і їх колективами як постійними (закріпленими) носіями певних видів праці; 4) ці відносини між людьми за характером і рівнем (кваліфікацією) праці обумовлюють різницю між ними у добробуті та ін. [7, 116—117].

Таке розуміння сутності соціальних відносин дає можливість розкрити тенденцію їх розвитку на обох фазах комуністичної формації в напрямку до соціальної рівності. Дана схема допомагає конкретизувати сутність соціалістичної рівності як неповної соціальної рівності. Розглянемо ж детально кожен пункт схеми.

Таким чином, соціальні відносини — це відносини між людьми як носіями праці (трудохими сутностями). Вони передбачають і виражають перш за все відносини рівності між ними, бо, як зазначав К. Маркс у «Капіталі», безумовно, існує «рівність і рівнозначність усіх видів праці, оскільки вони є людською працею взагалі» [1, 23, 69]. Те уявлення, підкреслював Ф. Енгельс у «Анти-Дюрінгу», що «всі люди як люди мають між собою щось спільне і що вони, наскільки сягає це спільне, також рівні» [1, 20, 99] (а ми бачили, що вони рівні як трудові сутності), неминуче вимагає їх політичної і соціальної рівності.

І соціалізм як перша фаза комуністичної формації забезпечує певну політичну і соціальну рівність своїх членів. Як відомо, це рівне відношення трудящих до засобів виробництва і до праці (звідси соціалістичні принципи рівності: «хто не працює, той не їсть» і «від кожного — за здібностями, кожному — за працею»); ліквідація протилежності між містом і селом, розумовою і фізичною працею; політична рівноправність усіх трудящих;

рівне право на працю, відпочинок, освіту і соціальне забезпечення по хворобі і старості тощо.

Як бачимо, це той ступінь рівності, який соціалізм може забезпечити своїм членам як трудівникам взагалі, як носіям праці (трудовим сутностям) без конкретизації того, якою ця праця є, скажімо, за характером, кількістю, якістю тощо. Саме остання обставина дозволяє говорити про те, що відносини між людьми як носіями праці є серцевиною соціальних відносин комуністичної соціально-економічної формації в цілому, оскільки розкривають основні відносини між людьми з притаманною їм основною, творчою функцією — працею, яка виступає загальним принципом організації суспільства як на першій, так і на другій фазі комунізму. До речі, це знаходить свій вияв і в тому спільному, що ріднить працю людей при соціалізмі і при комунізмі, а саме — її загальність і трудова віддача суспільству «за здібностями».

Однак якщо відносини між людьми як носіями праці обумовлюють політичну і юридичну рівність трудівників соціалістичного суспільства, то неважко побачити, що подальша конкретизація соціальних відносин першої фази комунізму обумовлює збереження соціальної нерівності людей як носіїв праці (трудових сутностей) в силу, по-перше, розподілу праці; по-друге, закріплення людей за певними видами праці; по-третє, різниці між людьми за добробутом, положенням і роллю у суспільстві.

Таким чином, соціальні відносини при соціалізмі виявляються відносинами між людьми як носіями соціально розподіленої, а тому неоднорідної і, значить, нерівної праці, що і обумовлює фактично нерівне становище у суспільстві самих носіїв цієї праці. Отже, при соціалізмі соціальні відносини є як відносинами рівності, так і відносинами нерівності. Звідси ясно, що на вищій фазі комунізму, внаслідок 1) «відмирання» старого суспільного розподілу праці, 2) закріплення людей за певними видами праці, 3) різниці між ними за добробутом, положенням і роллю у суспільстві — соціальні відносини будуть зведені до відносин між людьми як носіями праці, що і буде знаменувати собою перемогу повної соціальної рівності¹.

З розгляду основ фактичної нерівності і на першій фазі комуністичної формації можна виділити *першооснову*: адже закріпленість людей за певними видами праці і різниця між ними за добробутом, положенням і роллю у суспільстві є результатом і наслідком суспільного поділу праці, який соціалізм неминуче наслідкує від попереднього етапу розвитку. Інакше можна сказати, що якби не було суспільного розподілу праці, то не

¹ При комунізмі не зникнуть відміни між людьми за положенням і роллю у суспільстві, але вони не будуть відмінами «у розумінні володіння і споживання» (детальніше про соціальні і несоціальні відміни див. [11, 25—30]).

було б і закріплення людей за певними видами праці і різниці між ними за добробутом, положенням і роллю.

Яким же є конкретно розподіл праці при соціалізмі? Він виражається в існуванні якісних відмін видів праці [9, 7], що зумовлює існування класової структури суспільства і відмінностей між представниками розумової і фізичної праці, між містом і селом і т. д.

Таким чином, ми бачимо, що соціалістична рівність неабсолютна, відносна, а точніше — неповна і що основою соціальної нерівності, яка зберігається при соціалізмі, є ще неподоланий (рівнем розвитку виробничих сил) поділ суспільства на неантагоністичні класи і прошарки, а значить, і основою становлення соціальної рівності є подальше зближення на базі суспільної власності цих класів і прошарків, зміцнення їх корінних інтересів шляхом подолання існуючих між ними відмінностей. Отже, лише в міру зменшення класових відмінностей зникатимуть також інші соціальні відмінні між людьми.

Таким чином, категорія соціально-економічної рівності у найзагальнішому виді виражає сутність відносин всієї комуністичної формації, що й визначає її важливу роль у дослідженні економічної, соціальної, політичної і духовної сторін цієї формації.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори.
2. Из неопубликованных рукописей К. Маркса.— «Большевик», 1939, № 11—12.
3. В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 25.
4. Програма КПРС. Вид-во політ. літ-ри України, К., 1967.
5. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.
6. М. В. Баглай. Капитализм и «социальная демократия». «Мысль», М., 1970.
7. А. К. Белых. Политическая организация общества и управление при социализме.— «Великий Октябрь и актуальные проблемы научного коммунизма». Изд-во МГУ, 1967.
8. Р. В. Иванов. Социальное равенство и научно-технический прогресс.— «Научно-техническая революция и общественный прогресс». «Мысль», М., 1969.
9. Изменение социальной структуры советского общества. «Знание», М., 1966.
10. А. К. Курылев. Диалектика развития социального равенства в социалистическом обществе.— «Диалектика материальной и духовной жизни общества». «Наука», М., 1966.
11. В. С. Семенов. Капитализм и классы. «Наука», 1969.
12. Г. Шахназаров. Социализм и равенство. Госполитиздат, М., 1959.

ПРО РОЛЬ ПРОФСПІЛОК У ПОЛІТИЧНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Л. Д. Шевченко

Профспілки, як організація переважно робітничого класу — керівної сили нашого суспільства, посідають особливе місце в системі диктатури пролетаріату, тобто «стоять, якщо можна так висловитись, між партією і державною владою» [2, 42, 203], вони — «передавальний механізм від Компартії до мас» [2, 44, 349]. Ця ленінська формула означає, по-перше, що, коли диктатура пролетаріату є вираженням загального, то профспілки — явище одиничне в цьому взаємозв'язку. А звідси впливає неможливість однобічного підходу до профспілок, їх абсолютизації, що знаходило вияв у твердженні про самостійну роль профспілок, незалежну від соціалістичної держави і диктатури пролетаріату¹. По-друге, вона означає, що профспілки в умовах диктатури пролетаріату зберігаються як самостійні організації; по-третє, посідаючи особливе місце в системі політичної організації суспільства, вони мають тісні зв'язки з Комуністичною партією і Радянською державою. Наведене вище ленінське положення є основним і для характеристики сучасного етапу нашого суспільства.

В умовах соціалізму докорінно змінилась роль профспілок: з школи класової боротьби вони перетворились у школу комунізму і цю роль здійснюють протягом всього періоду будівництва соціалізму і комунізму. В. І. Ленін, викриваючи неспроможність поглядів Троцького і Бухаріна на роль профспілок у радянському суспільстві, викладає методологічну основу підходу до цієї проблеми. Згідно з точкою зору Бухаріна профспілки, з одного боку — школа; з другого — апарат; з третього — організація трудящих, з четвертого — організація майже тільки промислових робітників; з п'ятого — організація за виробництвом і т. д. Ніякого обґрунтування, ніякого самостійного аналізу у Бухаріна немає. Він не може довести, чому треба взяти перші дві «сторони» питання чи предмета, а не третю, четверту, п'яту і т. д. [див. 2, 42, 291—292]. Такий підхід В. І. Ленін називає мертвим і беззмістовним еклетицизмом, бо немає конкретного вивчення даної суперечки, даного питання, даного підходу до нього і т. д. [див. 2, 42, 29]. Керуючись вимогами діалектичної логіки, В. І. Ленін указує, що в цьому випадку слід розглядати

¹ Наукову і практичну неспроможність цієї точки зору викрив В. І. Ленін у роботах: «Про професійні спілки» [3, 32, 1—22], «Ще раз про профспілки» [3, 32, 48—83], «Нейтральність професійних спілок» [3, 13, 406—415].

не окремі сторони, що характеризують профспілки, протиставляючи їх одна одній, а сукупність всіх сторін¹.

Отже, профспілки—і школа, і апарат, і організація трудящих і т. д. Разом з тим кожна із зазначених сторін у свою чергу вимагає всебічного аналізу. Тому, коли йдеться про те, що профспілки — школа, то це і школа об'єднання, і школа солідарності, і школа господарювання, і школа управління і т. д.

Цей ленінський аналіз має дуже велике значення в умовах загальнонародної держави. Саме в цих положеннях і розкривається політична суть профспілок. Профспілки, з одного боку, здійснюють абсолютно самостійні функції, з другого, виконують свої функції разом з державою. Що стосується першого, то профспілки здійснюють функції захисту інтересів трудящих. У нашій літературі іноді твердять, що остання функція з переходом до комунізму звужується або втрачає колишню гостроту [22, 80; 23, 16].

Нам здається така точка зору помилковою. При розкритті суті профспілок необхідно враховувати сукупність всіх сторін. При цьому слід мати на увазі, що функція наших профспілок — захист інтересів робітників — не тільки не звужується на сучасному етапі, а навпаки, набуває особливого значення. Мова йде про підвищення ролі профспілок на сучасному етапі, а значить, і їх згаданій функції. В. І. Ленін, звертаючи увагу саме на цю функцію, у своїй полеміці з Троцьким, вказував, що радянські профспілки втратили таку основу як *класова* економічна боротьба, але зовсім не втратили і довго ще, на жаль, не зможуть втратити таку основу як *некласова* «економічна боротьба» в розумінні боротьби з бюрократичними перекрученнями радянського апарату, в розумінні охорони матеріальних і духовних інтересів маси трудящих шляхами й засобами, недоступними для цього апарату і т. п. [3, 32, 76—77].

Як відомо, необхідність боротьби з бюрократизмом, охорони матеріальних і духовних інтересів трудящих не втратила своєї актуальності і є важливим завданням профспілок у період комуністичного будівництва. І нині бувають ще випадки, коли на деяких підприємствах «ввійшли в систему понаднормові роботи, людей без особливої потреби позбавляють вихідних днів, подекуди погано поставлено техніку безпеки», — говорив у своїй доповіді на XXIV з'їзді КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев [5, 90]. На підвищення ролі профспілок, зокрема даної функції, спрямовується ряд заходів КПРС [4; 5; 6].

Питання про роль профспілок у політичній організації ра-

¹ Щоб дійсно знати предмет, треба охопити, вказує В. І. Ленін, вивчити всі його сторони (курсив наш. — Л. Ш.), всі зв'язки і опосередкування. Ми ніколи не досягнемо цього повністю, але вимога всебічності дозволить уникнути помилок і омертвіння [див. 2, 42, 290].

дянського суспільства до певної міри висвітлене в літературі [14—22]. У роботах вказаних авторів розкриваються функції профспілок, досліджується їх роль у державному управлінні народним господарством, аналізуються різні сторони взаємозв'язку радянської держави і профспілок. Проте з точки зору наукового комунізму роль профспілок проаналізована ще недостатньо. Це і визначає актуальність даної статті.

Важливе місце у лєнінському вченні про профспілки займає питання про їх відношення до держави. Об'єктивною основою цих взаємовідносин є суспільна власність на засоби виробництва, яка породжує спільність їх соціально-політичної суті.

Взаємозв'язок профспілок і радянської держави здійснюється в ряді напрямків: 1) участь профспілок у формуванні державних органів; 2) їх удосконалення; 3) контроль за їх діяльністю; 4) спільне розв'язання профспілками і державою окремих питань господарського і культурного будівництва. Розглянемо коротко ці напрямки.

Як найбільш масові організації робітничого класу, профспілки мають великі можливості щодо підбору і висування на керівну роботу передових робітників і службовців. Через те державні органи враховують рекомендації профспілок. На думку ряду авторів [8, 21], за профспілками слід закріпити право висувати на керівні пости людей з високими діловими і моральними якостями. З цим, мабуть, треба погодитись і надати рішенням профспілок обов'язкову силу, бо, постійно перебуваючи в масах, вони краще можуть виявити ділові якості кожного робітника, його політичну зрілість, ініціативу. В цьому плані В. І. Ленін розглядав профспілки, як «резервуар державної влади» [див. 3, 32, 3]. Практика свідчить, що лєнінське положення не втратило своєї актуальності.

Особливо значна роль профспілок у справі вдосконалення державного апарату, яке здійснюється на основі строгого виконання лєнінських принципів його діяльності. Ось чому боротьба з різними проявами бюрократизму, за суворе дотримання трудової і державної дисципліни, за економічність апарату, за забезпечення колективності керівництва і правильне його поєднання з єдиноначальністю і т. д. практично неможлива без участі профспілок.

Одним з основних напрямків співробітництва профспілок із соціалістичною державою є контроль за діяльністю державних органів. В. І. Ленін писав, що профспілки повинні брати енергійну участь в роботі Радянської влади шляхом безпосередньої роботи в усіх державних органах, організації масового контролю над їх діями і т. д. [див. 2, 37, 445]. Профспілки здійснюють контроль за прийомом громадян з різних питань адміністративними особами, розглядом скарг, ведуть роботу в напрямку скорочення штатів державного апарату. В сучас-

них умовах апарат має ставати гнучкішим, динамічнішим, не таким численним.

Нині збільшується обсяг спільної роботи державних і профспілкових організацій. Підприємствам надані широкі права і здійснюються вони адміністрацією разом з фабрично-заводськими комітетами [7, 32—33]. Наприклад, адміністрація підприємства встановлює, погодивши з профспілками, тарифні розряди і норми виробітку, розміри премій керівним працівникам, ІТП. Думка профспілкових комітетів враховується під час призначення керівних працівників підприємств. У ряді випадків нормативні акти встановлюють, що рішення з того чи іншого питання може бути прийняте тільки разом з державними і відповідними профспілковими органами. Так, кошторис підприємства затверджується директором разом з фабзавкомом. Адміністрація і фабрично-заводські комітети розподіляють разом і житлову площу [12, 275]. Ці положення закріплені в Основах законодавства про працю, прийнятих сесією Верховної Ради СРСР у липні 1970 року [25].

Спільна робота державних та громадських організацій дозволяє в окремих випадках передавати профспілкам деякі функції державного управління. Перехід окремих функцій державних органів до профспілок — закономірний процес, який набере розвитку в умовах переростання загальнонародної держави в комуністичне громадське самоуправління. Прискорення його темпів, коли ще не визріли об'єктивні умови, не виправдує себе на практиці. Так було з керівництвом фізкультурною та спортивною роботою. У 1969 р. її передали в розпорядження профспілок. Однак це негативно позначилось на розвитку фізкультури і спорту. Тому вказану роботу знову підпорядкували державному органу — Комітету фізкультури і спорту при Раді Міністрів СРСР [24].

З питання про передачу окремих функцій державних органів профспілкам в нашій літературі існують різні точки зору. На думку одних авторів, перехід деяких функцій державних органів до профспілок свідчить, що вже накреслилась тенденція переростання нашої державності в комуністичне громадське самоуправління [16, 18, 23]. Наприклад, М. І. Теренін пише: «В сучасних умовах передача державних функцій профспілкам набуває нової якості: вона виступає однією з конкретних форм поступового перетворення соціалістичної державності в комуністичне самоуправління і є визначальною на шляху до його становлення» [23, 18].

Інші автори вважають, що передача функцій державних органів громадським організаціям не виражає суті тих процесів, які відбуваються в нашому суспільстві і є передчасною [14, 17]. Більш того, А. К. Єкшкурська категорично твердить: «...щодо профспілок, то міркування про передачу їм функцій

державних органів ведуть, хочемо ми цього чи не хочемо, до визнання одержавлення профспілок» [14, 111—112].

Нам здається, що обидві точки зору є вираженням крайностей та абсолютизації, бо процес залучення профспілок до виконання державних функцій, з одного боку, розглядається як перетворення соціалістичної державності в комуністичне громадське самоуправління, з другого — як «одержавлення» профспілок.

Головне ж полягає в тому, щоб повною мірою використовувати всі особливості профспілок і ефективно здійснювати їх роль школи комунізму. Що ж до функцій держави, то питання про їх передачу не може навіть виникнути, через те що ні одна з громадських організацій, в тому числі й профспілки, не готова до виконання хоч би однієї з них. Цим і пояснюється той факт, що держава нині передає громадським організаціям трудящих лише окремі сторони своїх функцій. При цьому функції, передані профспілкам, зберігають свій політичний характер, адже існують класи, існує держава, а значить, «всі загальні установи опосередковуються державою, дістають політичну форму» [1; 3, 59].

Слід мати на увазі, що передаються не функції держави взагалі, а тільки деякі функції органів державного управління. Це має своє обґрунтування. У зв'язку з дальшою демократизацією держави зростає і роль таких державних органів, як Ради. Передача ж функцій державних органів профспілкам не може відбуватися за рахунок звуження функцій Рад [12, 264—266]. Коли держава здійснює свої внутрішні функції: господарсько-організаторську, культурно-виховну, охорони соціалістичної власності, державного ладу і прав громадян, то залучення, навіть максимальне, до їх виконання громадських організацій ще не значить, що вже почався активний процес відмирання держави і формування комуністичного, громадського самоуправління [13]. Звичайно, існуючий перерозподіл функцій між державними та профспілковими організаціями триватиме. Але передача функцій зовсім не вичерпує всієї сукупності заходів, спрямованих на розвиток демократії. Та й не можна її розглядати як універсальний засіб дальшої демократизації, не можна будь-яку форму демократизації діяльності громадських організацій вважати передачею функцій.

У літературі зростання ролі профспілок нерідко розглядається в тісному зв'язку з передачею їм функцій, виконуваних державними органами і перетворенням, таким чином, профспілок із школи управління в апарат управління. Наприклад, М. І. Теренін пише: «Аналіз становища і ролі профспілок в сучасних умовах свідчить про те, що накреслилась тенденція перетворення профспілок із «школи» в апарат, що є одним з специфічних проявів єдиного процесу відмирання держави

і становлення комуністичного самоуправління» [23, 21]. Аналогічної точки зору дотримується і Є. А. Іванов, який вважає, що на сучасному етапі профспілки — і «школа», і «апарат» громадського управління, котрий перебуває на стадії свого становлення [15, 55].

На наш погляд, немає підстав розглядати передачу окремих функцій державних органів, як перетворення профспілок із «школи» в «апарат». Ці функції профспілки виконують методами, властивими самодіяльній громадській організації, а це приводить до дальшого їх зміцнення на базі все більшої демократизації, до підвищення їх ролі в житті країни. В. І. Ленін вказував, що основна функція профспілок — бути школою управління, брати участь в управлінні, у веденні виробництва [3, 32, 72].

Отже, не управління, а роботу по вихованню, навчанню і залученню мас до управління В. І. Ленін визначив як головну специфічну роль профспілок. Не відбувається ні «одержавлення» профспілок, ні «оспілкування» держави. І держава, і профспілки розвиваються і зміцнюються самостійно при розширенні і поглибленні співробітництва між ними. Профспілки ж протягом перехідного періоду від капіталізму до комунізму існують як громадська самодіяльна організація і є «необхідним об'єднанням робітників для поступового переходу в руки робітничого класу (а не окремих професій), і потім всіх трудящих, управління всім господарством країни» [3, 31, 31].

Таким чином, зміцнення взаємодії профспілок і соціалістичної держави — прояв загальної закономірності зростання ролі Радянської держави і громадських організацій в період комуністичного будівництва, керівної ролі робітничого класу в житті нашого суспільства.

Вирішальною суб'єктивною умовою, яка забезпечує успіх діяльності профспілок, є керівництво Комуністичної партії. Функціонування їх неможливе інакше, як через Комуністичну партію [3, 32, 171]. У Статуті професійних спілок СРСР вказується, що вони проводять свою роботу під керівництвом КПРС — організуючої і спрямовуючої сили радянського суспільства. Об'єктивною передумовою для тісної єдності і співробітництва партії та профспілок є їх пролетарський характер. Об'єднуючи майже весь робітничий клас¹, профспілки виступають важливим передавальним механізмом від Комуністичної партії до мас, вони забезпечують зв'язок авангарду з усім класом в цілому. В. І. Ленін підкреслював, що ця ідея «повинна бути організаційно закріплена в усій будові профспілок і в їх повсякденній роботі» [3, 33, 159].

¹ Згідно з даними нашої літератури, ще не всі робітники охоплені профспілками [9, 433].

Історичний досвід підтвердив істинність ленінських положень про роль профспілок у політичній організації радянського суспільства. Однак і зараз проти цих положень єдиним фронтом виступають апологети антикомунізму, ревізіонізму і догматизму. В арсеналі їх критики слід виділити три напрямки: 1) обмеження діяльності радянських профспілок рамками чисто виробничих завдань; 2) перекинування змісту і принципів взаємовідносин радянської держави і профспілок; 3) перекинування принципів взаємовідносин Комуністичної партії і радянських профспілок.

Буржуазні соціологи проповідують відрив профспілок від політичної та ідеологічної діяльності робітничого класу і намагаються звести її до виконання чисто виробничих функцій. В. І. Ленін, викриваючи реакційну суть таких висловлювань, різко виступав проти обмеження діяльності профспілок рамками виключно економічної боротьби. «Класові інтереси буржуазії, — писав він, — неминуче породжують прагнення обмежити спілки дрібною і вузькою діяльністю на ґрунті існуючого ладу, віддалити їх від всякого зв'язку з соціалізмом, і теорія нейтральності є ідейне убрання цих буржуазних прагнень» [3, 13, 412].

Буржуазні ідеологи в спотвореному вигляді намагаються подати і процес підвищення ролі радянських профспілок у розв'язанні державних питань. На їх думку, цей процес означає підпорядкування профспілок державі. Наприклад, буржуазний ідеолог І. Фетчер вважає передачу профспілкам деяких функцій, що раніше знаходились в компетенції державних органів, недопустимою, бо «профспілки, одержавши такі функції... дістануть відповідні повноваження державних органів» і «здійснення цих функцій підкреслюється в необхідних випадках примусом» [11, 10]. Такі заходи, на думку І. Фетчера, не ведуть до «конкретних проявів» демократії».

Таким чином, буржуазні критики намагаються переконати всіх, що радянські профспілки є продовженням урядових органів. А звідси робиться висновок, що радянські профспілки, як складова частина державного механізму, надзвичайно обмежені в своїх правах по виконанню функції захисту інтересів робітничого класу. Вони в негативному плані тлумачать розширення участі робітників і службовців у розробці поточних і перспективних народногосподарських планів, у здійсненні ряду інших функцій держави. Наприклад, професор Інституту політичних наук в Парижі Ж. Фрідман пише про наші профспілки: «...Їх специфіка — нагляд за робітником в інтересах держави» [20, 140]. Суть подібних висловлювань зводиться до того, що особливість радянських профспілок немовби полягає у «натискуванні» на робітників, у відсутності самостійності, ініціативи, у повному підпорядкуванні профспілок державі.

Майже не відрізняються від теорій буржуазних соціологів погляди ревізіоністів. На думку останніх, радянські профспілки підпорядковані партії. «Зрозуміло, чому основні закони і, головним чином, п'ятирічні плани обговорюються на з'їздах партії або засіданнях ЦК до їх затвердження Верховною Радою», — пишуть вони [19, 270]. Державу і профспілки ревізіоністи зображують як дві головні антагоністичні сили, з яких реакційною є держава. Через це, мовляв, профспілкам все більше і швидше слід передавати справи в галузі господарства і культури, розв'язувані державою.

Отже, закономірності взаємовідносин держави і профспілок грубо перекручуються як ревізіоністами, так і буржуазними соціологами. Через це правильне, марксистське висвітлення питання про співробітництво соціалістичної держави і профспілок, про розмежування і переплетення їх функцій на шляху до комунізму, про керівництво Комуністичної партії профспілками, як об'єктивну закономірність розвитку суспільства, має важливе політичне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3.
2. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 37, 42, 44.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 13, 31, 32, 33.
4. Про роботу професійних спілок СРСР. Постанова Пленуму ЦК КПРС (грудень 1957 р.). Політвидав України, К., 1958.
5. Матеріали XXIV з'їзду. Політвидав України, К., 1971.
6. Про завдання партійних організацій республіки по поліпшенню керівництва профспілками. Постанова Пленуму КПУ.— «Радянська Україна», 31 жовтня 1969 р.
7. Положение о советском государственном производственном предприятии. Справочник профсоюзного работника. Профиздат, М., 1970.
8. Советское государство и профсоюзы. Изд-во МГУ, М., 1965.
9. Рабочий класс СССР (1951—1965). «Наука», М., 1969.
10. «Коммунист», 1966, № 5.
11. «Советское государство и право», 1958, № 3.
12. Политическая организация общества. «Наука», М., 1967.
13. К. А. Байрачный. В. И. Ленин о диалектике развития Советского государства и современность. Изд-во ХГУ, Харьков, 1970.
14. А. К. Екшурская. О роли профсоюзов в управлении обществом.— «Ученые записки кафедр общественных наук вузов Ленинграда», вып. III. Проблемы научного коммунизма. Л., 1969.
15. Е. А. Иванов. Повышение роли профсоюзов в период строительства коммунизма. Профиздат, М., 1967.
16. Ю. М. Козлов. Соотношение государственного и общественного управления в СССР. Профиздат, М., 1966.
17. М. Г. Киструга. Взаимоотношения социалистического государства и профсоюзов в период строительства коммунизма.— «Ученые записки Кишиневского государственного университета. Кафедра научного коммунизма», 1969.
18. А. М. Лукьянов. Всенародная социалистическая демократия и повышение роли общественных организаций в СССР. «Мысль», 1966.
19. А. И. Лукьянов, Б. М. Лазарев. Советское государство и общественные организации. Госюриздат, М., 1961.

20. М. Н. Перфильев. Критика буржуазных теорий о советской политической системе. М., 1968.
21. И. О. Снегирева, Я. С. Явич. Государство и профсоюзы. Профиздат, М., 1967.
22. Н. И. Теренин. О передаче профсоюзам некоторых функций государственных органов.— Сб. научных трудов Пермского политехнического института, № 34. Пермь, 1968.
23. Н. И. Теренин, В. И. Ленин о противоречиях в положении профсоюзов в условиях коммунистического строительства.— Сб. научных трудов Пермского политехнического института, № 56, 1969.
24. Н. И. Теренин. Роль профсоюзов в системе политической организации социалистического общества и становление коммунистического самоуправления. Автореф. дисс. Пермь, 1970.
25. «Правда», 10-листопада 1963 р.
26. «Известия», 17 травня 1970 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ПЕРЕДУМОВИ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Б. К. Решетняк, А. М. Перепелиця

Питання про громадську активність мас є одним з найбільш актуальних в теорії і практиці комуністичного будівництва. Активна участь трудящих і перш за все робітничого класу в будівництві нового суспільства виступає однією з важливих переваг соціалізму над капіталізмом. Без активної участі усіх громадян в управлінні неможливо перейти до комунізму.

Громадська активність людей проявляється в трудовій, науковій, політичній та інших видах діяльності. Якщо питанням розвитку трудової активності робітничого класу в нашій науковій літературі приділяється багато уваги, то проблеми розвитку громадсько-політичної активності робітничого класу до цього часу ще не знайшли досить повного і всебічного висвітлення. У даній статті розглядатимуться деякі аспекти цієї важливої теми.

Під соціально-політичною активністю особи марксистська наука розуміє активність людини в сфері управління суспільними справами, процесами, безплатну участь у роботі державних та громадських організацій. Показниками для вимірювання соціально-політичної активності є значущість виконуваної роботи, ставлення до неї, її ефективність, результативність. Соціальна активність потрібна людям не сама по собі, а як умова і засіб задоволення їх економічних, політичних і духовних інтересів.

Особливе значення для соціалістичного суспільства має питання про соціально-політичну активність робітничого класу, який виступає основною соціальною силою будівництва соціалізму, керівником нового суспільства. «...Тільки певний клас,

саме міські і взагалі фабрично-заводські, промислові робітники,— писав В. І. Ленін,— спроможний керувати всією масою трудящих і експлуатованих у боротьбі за скинення ярма капіталу, в ході самого скидання, в боротьбі за вдервання і зміцнення перемоги, в справі творення нового, соціалістичного, суспільного ладу, в усій боротьбі за цілковите знищення класів» [2, 29, 373]. К. Маркс і В. І. Ленін вчили, що вирішальним для оцінки державного ладу є розв'язання питання про те, яка роль у ньому не на словах, а на ділі належить робітничому класові, яку роль відіграє він у партії, державі, яка його активність.

Соціально-політична активність робітничого класу залежить перш за все від об'єктивних факторів. Вона не може бути вищою від рівня загального розвитку суспільства. Об'єктивними факторами, що зумовлюють стан і відповідний ступінь соціальної активності робітничого класу, є економічний лад суспільства, його соціальна, політична структура, умови життя, побу-ту людей, їх культурно-освітній рівень.

Об'єктивні економічні і соціальні умови мають першорядне значення в розвитку громадсько-політичної активності робітничого класу. Дозрілі об'єктивні умови виступають як реальні можливості для її виявлення. Але щоб перетворити цю можливість у дійсність, необхідний суб'єктивний фактор.

Під суб'єктивним фактором у житті суспільства науковий комунізм розуміє свідому діяльність людей, направлену на досягнення певних цілей. За сучасних умов це перш за все політична зрілість, свідомість, організованість, ініціатива робітничого класу і всіх трудящих, політика Комуністичної партії, діяльність інших громадських організацій.

Між об'єктивними умовами і суб'єктивним фактором існує складна діалектична взаємодія. Суб'єктивний фактор визначається в кінцевому підсумку об'єктивними умовами. Разом з тим він має відносну самостійність. Суб'єктивні умови соціально-політичної активності робітничого класу створюються на основі існуючих об'єктивних факторів у результаті перш за все діяльності Комуністичної партії. Для їх утворення недостатньо пропагандистської та агітаційної роботи партійних, профспілкових й інших громадських організацій. Для цього необхідний також власний досвід трудящих, який набувається в процесі участі робітників у виконанні різного роду громадсько-політичних функцій.

При капіталізмі робітники по суті усунені від участі в управлінні виробництвом та усіма справами суспільства. Їх можливості проявити себе в соціально-політичній сфері обмежені. Трудящі виступають значною мірою лише виконавцями волі хазяїв, власників засобів виробництва. Роль робітничого класу в соціально-політичній сфері явно не відповідає його ролі у виробництві. Так, у нинішньому складі конгресу США — жодного ро-

бітника, найманого фермера або рядового службовця, а в бундестагу ФРН шостого скликання, після виборів 1969 р., лише 7% робітників, хоча вони становлять майже 50% самодіяльного населення [11, 8, 14]. Громадсько-політична активність робітничого класу в умовах капіталізму проявляється в основному в боротьбі проти існуючого капіталістичного ладу.

К. Маркс і Ф. Енгельс передбачали, що за умов соціалізму, безпосереднього поєднання робочої сили із засобами виробництва на основі суспільної власності зростуть можливості для участі трудящих мас в управлінні справами суспільства. К. Маркс писав, що при соціалізмі державні справи утверджуються як власна справа народу [див. 1, 1, 237], кожному членові суспільства буде надана можливість «брати участь не тільки у виробництві, але і в розподілі і управлінні суспільними багатствами» [1, 19, 112].

Перемога соціалістичної революції, встановлення суспільної власності на засоби виробництва створили умови для активної участі робітничого класу в управлінні. Важливою умовою зростання його соціально-політичної активності було створення Радянської держави, яка, поєднуючи у собі риси державної і громадської організації, вперше в історії відкрила простір справжньому народовладддю, дійсній участі мас в управлінні.

У перехідний період від капіталізму до соціалізму робітничий клас у своїй діяльності по будівництву нового суспільства зіткнувся з величезними, перш за все об'єктивними, труднощами. Важливий об'єктивний фактор, що впливав на рівень соціально-політичної активності робітничого класу,— це низький культурно-освітній рівень робітників. У 1923 р. на Україні 57% населення було неграмотним. Серед міських жителів у віці від 18 до 35 років неграмотних налічувалось 43% [6, 49].

У доповіді про партійну програму на VIII з'їзді партії В. І. Ленін відзначав, що хоч законодавчих «перепон у нас не залишилося, але досі ми не досягли того, щоб трудящі маси могли брати участь в управлінні,— крім закону, є ще культурний рівень, що його ніякому законіві не підпорядкуєш. Цей низький культурний рівень робить те, що Ради, будучи за своєю програмою органами управління *через трудящих*, насправді є органами управління *для трудящих* через передову верству пролетаріату, але не через трудящі маси» [2, 29, 155].

Негативно позначився на соціально-політичній активності робітничого класу і всіх трудящих низький життєвий рівень. «Насамперед повинні бути поліпшені загальні умови життя..., щоб сотні тисяч і мільйони трудящих... навчилися управляти державою...» [2, 31, 389].

В розвинутому соціалістичному суспільстві зростають можливості для розвитку соціально-політичної активності робітничого класу. Це зумовлено перш за все об'єктивними фактора-

ми радянської дійсності: розвитком економіки, демократії, підвищенням культурного рівня робітничого класу, поліпшенням матеріального добробуту трудящих, умов побуту, а також зростанням ролі суб'єктивного фактора.

Нині промисловість нашої країни дає продукції в 91 раз більше, ніж в 1913 р. [6]. Національне багатство Радянського Союзу досягло величезних розмірів — воно більше від дореволюційного в 15 раз [5, 110]. Це стало реальною основою для неухильного піднесення добробуту і культури народу: ліквідоване безробіття, встановлено мінімальний робочий день, проводиться загальне оздоровлення праці, поліпшуються житло-побутові умови, здійснюється безплатна освіта, медичне обслуговування, реальні доходи робітників збільшилися проти 1913 р. більше як у сім раз, селян — у 11 раз [5, 55]. Незрівнянно виріс освітній рівень робітників. Якщо в 1939 р. з тисячі робітників неповну середню, середню і вищу освіту мали 82 чоловіка, в 1959 р. — вже 386, то в 1971 р. їх число зросло до 550 [15, 30; 4]. Корінна зміна об'єктивних передумов соціально-політичної активності робітничого класу, сучасний рівень освіти робітників дозволяють по-новому ставити питання про їх участь у виконанні функції управління громадськими ділами і виробництвом.

У можливості залучати трудящих до повсякденної роботи щодо управління державою В. І. Ленін бачив величезну перевагу соціалізму. Він поставив завдання «навчити масу управління» [2, 28, 391]. Комуністична партія постійно і цілеспрямовано працює над розвитком соціалістичної демократії, яка служить перш за все засобом залучення мільйонів трудящих до свідомої історичної творчості, до управління справами суспільства і держави.

Неухильно зростає питома вага робітників в органах представницької демократії. Якщо в 1946 р. у Верховну Раду СРСР було обрано 102 робітники, то в 1962 р. — 339, а в 1970 р. — 481 [13, 404; 11, 8, 14]. Представництво робітничого класу в місцевих Радах зросло з 18,8% у 1959 р. до 28,8% в 1965 р. і 35% в 1969 році [13, 405; 12].

У нерозривному зв'язку з представницькою демократією в соціалістичному суспільстві розвивається безпосередня демократія. Робітники разом з усіма трудящими беруть широку участь в обговоренні питань комуністичного будівництва, проєктів та інших державних справ. Вони активно працюють у профспілках, комсомолі та інших громадських організаціях, роль яких у сучасних умовах неухильно зростає. На справжню школу управління громадськими справами перетворилися органи народного контролю, які об'єднують у нашій країні понад сім мільйонів трудящих [11, 8, 17].

Керівну роль у радянському суспільстві робітничий клас здійснює перш за все через Комуністичну партію. КПРС виникла і розвивалась як передовий його загін. З перемогою соціалізму, увібравши в себе кращих представників робітничого класу, селянства та інтелігенції, вона стала загальноновизнаним вождем всього народу. Однак ця обставина ніяк не означає втрати або применшення класового характеру партії, яка і в сучасних умовах за своїми цілями, ідеологією та політикою залишається перш за все партією робітничого класу, керує суспільством з позицій робітничого класу і його комуністичних ідеалів. КПРС виходить з того, що і в соціальному складі партії робітничий клас повинен посідати провідне місце. Питома вага робітників у складі партії зросла з 32% у 1956 р. до 35% в 1961 р. і 40,1% у 1971 р. [10, 10; 11; 10,8, 9, 4]. Зростання питомої ваги робітничого класу в партії, Радах — це реалізація об'єктивної закономірності зростання керівної його ролі в соціалістичному суспільстві.

Радянський робітничий клас відзначається високою соціально-політичною активністю. Він був і є у цьому відношенні прикладом для інших соціальних груп нашого суспільства. З перших днів Радянської влади Комуністична партія, а під її керівництвом і інші державні і громадські організації, залучаючи робітників до виконання громадсько-політичних функцій, мали науково намічені і обґрунтовані цілі, розробляли форми і методи роботи відповідно до об'єктивних умов.

Соціалізм породжує небачену раніш активність трудящих, і перш за все робітничого класу. Голова правління англійського банку «Юнайтід домінюн» Д. Гіббсон, який говорив про себе: «Я не комуніст і не більшовик, я — закінчений капіталіст і індивідуаліст...», побувавши в 1932 р. у нашій країні писав: «Росія — країна дивовижної активності. Може бути, найважливіше полягає в тому, що вся молодь і робітники в Росії мають одну річ, котрої, на жаль, бракує сьогодні в капіталістичних країнах, а саме — надію» [9, 99—100].

Разом з тим, за сучасних умов є можливість і необхідність для більшої участі робітничого класу у виконанні громадсько-політичних функцій, для більшої ефективності такої участі. Пошуки шляхів активізації громадсько-політичної діяльності трудящих і перш за все робітничого класу — одне із завдань суспільних наук, партійних, профспілкових, комсомольських організацій.

Проблема залучення робітничого класу, найширших народних мас до управління актуальна і за сучасних умов і не тільки тому, що повністю не розв'язана. Саме управління постійно ускладнюється в ході суспільного розвитку. В епоху науково-технічної революції вирішення складних питань політичного, економічного та духовного прогресу вимагає загальної і спеці-

альної підготовки, освіти, кваліфікації, культури і т. д. Не всі члени суспільства можуть і, отже, повинні їх розв'язувати. Але очевидна необхідність в тому, щоб залежно від можливостей і здібностей кожної особи направляти її на ту саму ділянку громадської або державної роботи, де ці здібності знайдуть найбільш доцільне застосування.

Проведені українськими вченими соціологічні дослідження переконливо доводять, що є багато невикористаних повною мірою можливостей залучення робітників до активної громадсько-політичної діяльності. Так, аналіз використання вільного часу робітниками Харківського тракторного, Новокраматорського машинобудівного, Дніпропетровського трубопрокатного, а також Київського заводу реле і автоматики та ряду інших підприємств України показав, що всього тільки від 1,1% (Київський вагоноремонтний завод) до 7% (Дніпропетровський трубопрокатний завод) вільного часу витрачається на громадську діяльність у всіх її видах і формах [16, 121].

Лабораторія конкретно-соціологічних досліджень Харківського держуніверситету аналізувала соціальну активність, її зміст і критерії. Досліджувалася участь окремих категорій робітників та службовців у різних видах громадської роботи. Було опитано 1483 працівники заводів (з них 70% робітників, що виконують громадські доручення). Результати дослідження [див. 18; 14] дозволяють зробити важливі практичні висновки щодо шляхів розширення участі робітників у громадській діяльності. Зокрема, показове співставлення фактичної участі в тій чи іншій сфері громадської діяльності з бажанням особи, залученої до цієї діяльності.

Дані дослідження показують, що найбільший розрив між бажаною і фактичною участю існує у молодих робітників у віці до 30 років. Становлять інтерес відповіді на запитання: «В якій галузі ви хотіли б займатися громадською роботою?». Вони допомагають знайти шляхи залучення до громадської діяльності тих робітників, які ще недостатньо усвідомили її значення. Вибираючи доручення для таких робітників, слід урахувувати їх особисті інтереси, добиватися, щоб ці особи, здійснюючи свої особисті бажання, одночасно виконували б і громадсько корисну роботу. До речі, серед групи робітників у віці до 30 років особливо велике бажання брати участь у громадському контролі (33,5% від числа членів даної групи). До участі в громадському контролі особливий інтерес виявляють і робітники віком від 30 до 40 років з початковою та незакінченою середньою освітою. В цілому виконувати функції громадського контролю зажадав кожний п'ятий-шостий з усіх осіб, опитаних на заводах [18, 483—84]. Очевидно, що для підвищення громадсько-політичної активності робітників треба повніше враховувати індивідуальні нахили при розподілі громадських доручень.

Дослідження показали, що певна частина робітників ще інертна і не розуміє необхідності активної участі у громадській роботі. Тому велике значення має нині виховання у робітників високої класової свідомості через політичне навчання, партійну освіту, загальнополітичну підготовку. Політичне навчання, якщо воно тісно пов'язане з насущними завданнями нашого суспільства, підвищує у робітників усвідомлення керівної ролі свого класу і сприяє зростанню соціально-політичної активності робітників.

Але, як неодноразово підкреслював В. І. Ленін, громадська активність і революційна самодіяльність мас робітників, усіх трудящих виховується не лише книгами, лекціями, а перш за все самою участю в громадській практиці. «Справжнє виховання мас,— писав він,— ніколи не може бути відокремлено від самостійної політичної і особливо від революційної боротьби самої маси» [2, 23, 222]. І далі: «...Соціалізм може бути побудований тільки тоді, коли в 10 і 100 раз ширші маси, ніж раніше, стануть самі будувати державу і будувати нове господарське життя» [2, 28, 367—368].

Робітничий клас завжди відзначався найвищою громадською активністю, революційною самодіяльністю. Однак ці риси не виникають самі. Найважливіша умова їх розвитку — залучення робітників до державної, інспекційної роботи, навчання їх управлінській справі на підприємствах, у різних установах, відомствах.

Важливе значення для піднесення громадсько-політичної активності робітників мають зміна характеру їх праці, підвищення кваліфікації, освітньої та культурно-технічної підготовки. І хоча цей зв'язок не має прямого й безпосереднього характеру і опосередкований громадянською та політичною свідомістю робітника, його здібностями, інтересами і т. д., він все ж має місце. Новосибірські соціологи встановили, що громадська активність у робітників механізованої праці в цілому вище, ніж у робітників немеханізованої праці: в середньому за тиждень робітник, зайнятий механізованою працею, віддає громадській діяльності 1,8 години, а немеханізованою — 0,8 години [17, 11, 55].

У звітній доповіді Л. І. Брежнєва на XXIV з'їзді КПРС говориться: «Провідна роль робітничого класу як будівника комунізму зміцнюється в міру того, як зростають його загальна культура, освіченість, його політична активність» [4, 83].

Залучення робітників до того чи іншого виду громадсько-політичної діяльності не можна штучно прискорювати або уповільнювати. Необхідно враховувати ступінь підготовки різних загоїв робітничого класу. Дальший розвиток його соціально-політичної активності неможливий без боротьби проти всього, що стримує, гальмує її.

У всій роботі, яка направлена на підвищення соціально-політичної активності робітничого класу, слід спиратися на наукові методи управління соціальними процесами, використовувати результати соціальних досліджень та експериментів.

Таким чином, зміна об'єктивних умов життя і праці робітничого класу відкриває нові можливості для розвитку його громадсько-політичної активності, але для їх реалізації потрібне дальше удосконалення соціалістичної демократії, системи діяльності партійних, державних та громадських організацій, направлених на підвищення ідейно-політичного рівня трудящих, на все ширшу участь їх у політичному житті, в управлінні справами соціалістичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1, 4, 19.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 17, 23, 28, 29, 31.
3. 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС. Політвидав України, К., 1967.
4. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу. Політвидав України, К., 1971.
5. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Збірник документів та матеріалів. Політвидав України, К., 1970.
6. М. А. Су слов. Под знаменем Великого Октября — к победе коммунизма. Политиздат, 1970.
7. Бюлетень IV сесії ВУЦВК VII скликання, 1923.
8. «Коммунист», 1970, № 16.
9. Мир о стране Октября. Изд-во Агентства печати Новости. М., 1967.
10. «Партийная жизнь», 1965, № 10.
11. Политический строй социалистических стран. Приложение к ж. «Проблемы мира и социализма», 1970, № 8.
12. «Правда», 22 березня 1969 р.
13. Рабочий класс СССР. 1951—1965 гг. «Наука», М., 1969.
14. Роль общественности в управлении производством. Изд-во ХГУ, 1968.
15. Труд в СССР. Статистический сборник. М., 1968.
16. А. К. Філіпських. До питання про вплив вільного часу на розширення масової пропаганди серед молоді.— «Питання наукового комунізму», вип. 6. Вид-во КДУ, 1969.
17. «Философские науки», 1967, № 11.
18. «Философские науки», 1968, № 4.

ЗМІНИ В ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНІЙ СТРУКТУРІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА УМОВ СУЧАСНОГО ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ

Г. Ф. Рум'янцеv

Проблема зміни структури робітничого класу, зокрема його професійно-кваліфікаційного складу під впливом технічного прогресу, достатньо висвітлена в літературі. Разом з тим дана тема дає простір для її подальшого вивчення, головним чином

через динамічність відбитих нею процесів. Ми зупинимося в основному на змінах у змісті професій, спеціальностей і рівні кваліфікації робітничого класу.

На зміни в змісті професій, спеціальностей і в цілому професійно-кваліфікаційної структури науково-технічний прогрес впливає через розподіл праці і загальний закон зміни праці. «Природа великої промисловості,— відзначав К. Маркс,— зумовлює зміну праці, рух функцій, всебічну рухливість робітника» [1, 23, 461]. Розвиваючи далі цю думку, В. І. Ленін писав: «Від розвитку продуктивних сил залежать відносини, в які стають люди один до одного, виробляючи предмети, необхідні для задоволення людських потреб. І в цих відносинах — пояснення всіх явищ суспільного життя, людських прагнень, ідей, законів» [2, 2, 7].

Сучасний рівень матеріально-технічної бази виробництва, характерною рисою якого є зростання механізації і автоматизації¹, викликає зрушення в професійно-кваліфікаційній структурі зайнятих у виробництві, опосередковувани змінами в поділі праці і дією закону зміни праці. Поділ праці, зміни в її змісті, а значить і в змісті професій, професійно-технічний рівень, необхідний для виконання відповідних трудових операцій, — це взаємозв'язані явища, які належать, з одного боку, до сфери продуктивних сил, а з другого — до сфери виробничих відносин.

Професійно-технічний рівень характеризує робітника як компонента продуктивних сил і як конкретного носія професійного поділу праці. Якісним вираженням професійно-технічного рівня робітників є рівень їх кваліфікації, що фіксується звичайно тарифними розрядами. Професійно-технічний рівень, рівень загальноосвітньої підготовки і в цілому загальної культури визначають культурно-технічний рівень.

Здійснення технічного прогресу і його головних напрямків — комплексної механізації і автоматизації — обумовлює значні зміни в професійно-кваліфікаційній структурі робітничого класу, загальним виразом чого є зростання професій кваліфікованої праці і скорочення професій некваліфікованої, а також зміни самого змісту професій і рівня кваліфікації. Наприклад, при загальному кількісному зростанні робітників окремих професій у машинобудівній і металообробній промисловості СРСР з 4880 тис. в 1959 р. до 7998 тис. в 1969 р. число наладчиків верстатів і автоматів зросло з 78 тис. до 159 тис., газозварників

¹ На 1 липня 1967 р. в СРСР було встановлено 6840 автоматичних і 59329 механізованих поточних і напівавтоматичних ліній. З них на долю чорної металургії припадає: автоматичних ліній — 329; поточних механізованих і напівавтоматичних ліній — 1425; для харчової промисловості відповідно — 151 і 1726; для машинобудування і металообробної — 3212 і 13989; лісової і деревообробної, целюлозно-паперової промисловості — 410 і 4108; промисловості будівельних матеріалів — 231 і 6715; легкої промисловості — 175 і 9135 і т. д. [5, 69].

і електрозварників — з 127 тис. до 259 тис., електромонтерів — з 134 тис. до 244 тис. [4, 24].

У машинобудівній і металообробній промисловості Харківської області відбулися також значні зміни в професійній структурі робітників¹. Протягом 1962—1969 рр. загальна їх кількість у цих галузях збільшилася на 9%, в той час як число апаратчиків зросло на 49%, наладчиків автоматичних ліній, автоматів, настроювачів верстатів, установників інструменту — на 35%, слюсарів по ремонту контрольно-вимірювальних приладів і автоматики — майже на 19% [8].

Характерною рисою змін професійно-кваліфікаційної структури робітничого класу є скорочення і поступова ліквідація важкої фізичної, некваліфікованої і малокваліфікованої праці в результаті механізації і автоматизації. Поряд з використанням інших досягнень науково-технічного прогресу, збільшення комплексно-механізованих лав у вугільній промисловості з 93 в 1960 р. до 529 в 1968 р. [19, 12] сприяло значному витисненню професій, зв'язаних з важкою фізичною працею, і в цілому скороченню кількості робітників у вугільній промисловості з 1031 тис. у 1960 р. до 997 тис. в 1968 р. [9, 205]. Аналогічні процеси відбуваються і в машинобудівній промисловості. На ряді машинобудівних підприємств Харкова за 1962—1969 рр. значно скоротилася кількість підсобних робітників, що виконували роботу вручну. У доповіді О. М. Косигіна на XXIV з'їзді КПРС також підкреслено, що одним з першочергових завдань п'ятирічки є широка механізація трудомістких робіт, з тим щоб замінити ручну працю машинною і завершити комплексну механізацію найважливіших виробничих процесів.

Використання досягнень науково-технічного прогресу в народному господарстві веде до розвитку професій високої кваліфікації, до появи нових професій і зміни змісту існуючих. У промисловості зростає питома вага висококваліфікованої праці, зв'язаної з налагодженням автоматичних ліній, автоматів, управлінням і наглядом за їх роботою, ремонтом устаткування. В машинобудуванні збільшується кількість слюсарів і складальників, що працюють за допомогою пневматичних і електричних інструментів, у чорній металургії — наладчиків автоматизованого транспортного завантажування руди, операторів прокатних станів, у хімічній промисловості — апаратчиків, у вугільній промисловості — машиністів і мотористів, особливо машиністів конвейерів з дистанційним управлінням.

Змінюються і старі професії. Кочегари, ковалі, завалювачі, завантажувальники шихти, що працюють за допомогою машин

¹ В 1966—1970 рр. в промисловості Харківської області планувалося ввести до ладу 96 комплексно-механізованих цехів, впровадити 200 автоматичних і напівавтоматичних ліній, 580 прогресивних технологічних процесів, розробити і освоїти випуск 350 нових зразків машин, приладів і устаткування [11, 28].

і механізмів, являють собою кваліфікованих робітників. Порівняно швидкими темпами здійснюється перехід від ручної праці до машинної по багатьох видах праці у вугільній промисловості, машинобудуванні, будівництві. Уже в 1966 р. рівень механізації земляних робіт у будівництві становив 94%, на монтажі бетонних і залізобетонних конструкцій — 96% [13, 221].

Якщо розвиток механізації виробничих процесів сприяє скороченню числа робітників ручної праці поза машинами і механізмами, то здійснення комплексної механізації і автоматизації ліквідує ручні роботи при машинах і механізмах. За час з 1965 р. по 1969 р. на Харківському тракторному заводі кількість робітників таких професій, як обрубники, вирубники, що виконують роботу вручну, і обрубників, вирубників, виконуючих роботу при машинах і механізмах, скоротилася майже в 1,2 раза, в той час як число наладчиків автоматичних ліній і автоматів, зайнятих управлінням, наглядом за їх роботою і налагодженням, зросло в 2,3 раза [6].

Зміни в кваліфікаційній структурі робітничого класу характеризуються перерозподілом за тарифними розрядами, зростанням рівня кваліфікації і взагалі культурно-технічної освіченості. Слюсар вищого розряду по ремонту автоматичних ліній, верстатів повинен знати основи механіки, прикладної оптики, радіотехніки, електроніки. Про зрушення в кваліфікаційній структурі робітників промисловості свідчать дані лєнінградських соціологів, відбиті в табл. 1 [17, 155].

Таблиця 1

Стан кваліфікаційної структури робітників промисловості СРСР

Кваліфікаційні групи	На 1 серпня 1959 р.		На 1 серпня 1962 р.		На 1 серпня 1965 р.	
	тис. чол.	%	тис. чол.	%	тис. чол.	%
Всього робітників ¹	9592	100	11441	100	13140	100
В тому числі:						
Робітників кваліфікованої і висококваліфікованої праці	5214	54,4	6610	57,8	7734	58,9
Робітників некваліфікованої і малокваліфікованої праці	4378	45,6	4831	42,2	5406	41,1

Протягом 1959—1965 рр. питома вага робітників кваліфікованої і висококваліфікованої праці збільшилася на 4,5%. Показником зрушень у кваліфікаційній структурі, рівні кваліфікації є зміна кількості робітників механізованої і ручної праці, відображена в табл. 2 [4, 22].

¹ Обліком охоплено майже 90% робітників промисловості.

Таблиця 2

Зміна кількості робітників промисловості, що виконують роботу механізованим способом і вручну

Категорії робітників	1969 р. в % до 1959 р.
Всього робітників	139
В тому числі тих, що виконують роботу:	
по нагляду за роботою автоматів	245
за допомогою машин і механізмів	172
вручну при машинах і механізмах	108
вручну не при машинах і механізмах	118
вручну по налагодженню і ремонту машин і механізмів	178

З даних таблиці видно: якщо загальна кількість робітників промисловості збільшилась на 39%, то число робітників, що виконують роботу на автоматах, зросло майже в 2,5 раза, а робітників, що виконують роботу механізованим способом, — в 1,7 раза. Наведені дані свідчать про випереджувальне підвищення кількості робітників механізованої і автоматизованої праці в промисловості.

Зіставляти рівні кваліфікації робітників різних професій на основі тарифного розряду важко, бо неоднакові вимоги до того самого розряду в різних професіях. Трапляється, що один розряд фактично означає різні знання і підготовку. Токар 5 розряду і наладчик автоматичної лінії 5 розряду за кваліфікацією на перший погляд однакові. Але рівень підготовки і знань наладчика автоматичної лінії 5 розряду вищий, ніж токаря того самого розряду. Тому кваліфікація робітників за ознакою механізації праці, що проводиться ЦСУ СРСР, є більш ефективною, характеризуючи професійно-технічний рівень робітників з точки зору їх функцій у процесі праці.

Використання досягнень науково-технічного прогресу потребує не тільки підвищення професійно-технічного рівня, але й загальноосвітнього рівня робітників. В 1939 р. з тисячі робітників неповну середню, середню і вищу освіту мали 82 чол., в 1959 р. — 386, а на 1 січня 1967 р. їх кількість дорівнювала вже 500 [9, 34]. Причому у всі періоди розвитку соціалізму в нашій країні найбільше число робітників із вказаним рівнем освіти припадало на промислових робітників. В 1939 р. на тисячу робітників промисловості неповну середню, середню і вищу освіту мали 99 чол., в 1959 р. — 451, в 1967 р. — 594 [9, 34].

Рівень загальноосвітньої підготовки робітників деякою мірою впливає і на кваліфікаційні відмінності між ними. А. Г. Аганбегян і В. Ф. Майер встановили, що кожен рік навчання в школі дає токарям, фрезерувальникам, слюсарям, наладчикам,

шліфувальникам у середньому 0,17—0,18 одиниці приросту розрядної сітки [3, 14]. Правда, дослідження інших авторів свідчать, що на рівні кваліфікації більше позначається стаж, а не освіта. Кореляційний аналіз факторів, які впливають на кваліфікацію робітників-машинобудівників, показав, що освіта і стаж роботи лише на 25—30% визначають тарифний розряд робітників, що підвищення загальноосвітнього рівня до 7 класів веде до зростання кваліфікації, подальше ж навчання в середній школі практично на ній не відбивається [18, 132]. Більшість досліджень свідчать саме про те, що за межами восьмирічки кореляції загальноосвітнього рівня і рівня кваліфікації встановити не можна, бо вона емпірично або не відчутна, або дуже слабка [16, 277].

Разом з тим зростання загальноосвітнього рівня робітничого класу є невідмінною умовою забезпечення технічного прогресу. Незалежно від впливу на підвищення тарифного розряду загальноосвітня підготовка важлива для освоєння нових складних професій. Наприклад, опанування професії наладчика автоматичної лінії, слюсаря-ремонтника, наладчика контрольно-вимірювальних приладів навіть нижчого розряду потребує середньої освіти.

Стан сучасного виробництва не завжди дає змогу використати повною мірою високий загальноосвітній рівень робітників, особливо молодих, що спричиняється існуючим змістом праці, простими її видами. Безумовно, виконання робітниками із середньою освітою простих видів праці, що не вимагають певних знань і творчого підходу, породжує багато суперечностей (відсутність інтересу до деяких видів праці, пасивність або слабку активність робітників, плинність). Існуючі або виникаючі суперечності між загальноосвітнім рівнем частини робітників і змістом праці розв'язуються шляхом вивільнення змісту праці на основі комплексної механізації і автоматизації і удосконалення соціального планування.

У свою чергу механізація і автоматизація виробництва зумовлюють зростання не тільки професійно-технічного рівня робітників, але й підвищення їх загальної культури. Дослідження новосибірських соціологів показали, що в групі робітників механізованої праці менший процент (38,4%) тих, хто ніде не вчиться, ніж у групі немеханізованої праці (48,8%). В цілому у робітників першої групи громадська активність вища, ніж у робітників другої: в середньому за тиждень робітник, зайнятий механізованою працею, віддає громадській роботі 1,8 години, а немеханізованою — 0,8 години [15, 54—55]. Тому треба відзначити, що здійснення комплексної механізації і автоматизації виробництва, підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу — не тільки економічні, а й соціальні проблеми.

розв'язання їх забезпечує подолання внутрікласових соціальних відмінностей.

Зміст праці робітничих професій визначається головним чином розвитком техніки. На даному етапі поділу праці поряд з розвитком кваліфікованих і висококваліфікованих професій залишаються і професії некваліфікованої праці, тому що комплексно механізовані і автоматизовані окремі дільниці і виробничі операції, а не все виробництво в цілому. В 1968 р. на шахтах вручну працювало 24 тис. проходчиків на кріпленні виробок, 9 тисяч — на вийманні вугілля і породи, 11 тис. — на ручному навантажуванні вугілля і породи [4, 28]. У машинобудуванні ще порівняно низький рівень механізації допоміжних робіт. На вантажно-розвантажувальних роботах і транспортуванні вантажів в 1969 р. було зайнято 0,8 млн. робітників. З них тільки 0,3 млн. виконували роботу за допомогою машин і механізмів [4, 25]. Але тенденцією змін у професійно-кваліфікаційній структурі робітничого класу є підвищення кваліфікації праці на основі досягнень науково-технічного прогресу.

Як уже відзначалося, під впливом науково-технічного прогресу відбуваються зрушення в змісті професій, в професійному і кваліфікаційному розподілі праці, і особливо велика роль належить комплексній механізації і автоматизації виробничих процесів, що звільняють робітників від багатьох ручних операцій, від важкої фізичної праці. Особливістю розвитку функціонального розподілу праці на даному етапі технічного прогресу є збільшення частки розумової праці в трудовій діяльності робітника, тенденція зближення і органічного поєднання фізичної і розумової праці.

У процесі створення матеріально-технічної бази комунізму зміни в поділі праці ведуть до встановлення нової системи професіоналізації, суть якої в даний час виявляється в формуванні і розвитку професій широкого профілю. До них слід віднести, наприклад, професії гірників, електрослюсарів по автоматичі, наладчиків автоматизованого транспортного завантаження доменних печей, вальцювальників-апаратчиків на автоматизованих станах з програмним управлінням і багато інших. Дослідження соціологів говорять про те, що особливо поширюються такі професії там, де здійснюється комплексна механізація і автоматизація [12, 23]. Останні забезпечують подолання дискретності технологічного процесу, ліквідацію вузької спеціалізації, інтегрують прості види діяльності в складніші, які полягають у розширенні професійних функцій робітника у виробництві.

Особливістю змін професійно-кваліфікаційної структури робітничого класу на сучасному етапі технічного прогресу є посилення диференціації та інтеграції праці. «Сучасний науково-технічний прогрес, — відзначає В. Г. Подмарков, — супроводиться могутніми інтеграційними процесами. Це підтверджується

зростаючою роллю єдності технічних параметрів машин і механізмів, як об'єктивної основи інтеграції в галузі праці, що розглядається як один із напрямків ліквідації старого поділу праці з точки зору технічного прогресу. Зростання єдності технічних параметрів зв'язане з іншим важливим інтеграційним процесом праці, а саме із сполученням функцій працівників і виявленням професій широкого профілю. Універсалізація функцій і професій — це об'єктивне явище, яке впливає з послідовного розвитку якостей спеціалізації» [10, 12]. Зростання єдності в конструкції машин, в принципі їх експлуатації, в технології виробництва дозволяє робітнику оволодівати операціями праці на багатьох машинах, здійснювати їх обслуговування.

Розвиток комплексної механізації і автоматизації виробництва зумовлює не тільки формування професій широкого профілю, а й збільшення числа комплексних бригад. У них поєднуються праця робітників різних спеціальностей, здатних до взаємозаміни в процесі виконання трудових операцій. Комплексно-бригадний метод, поряд з іншими позитивними рисами в соціальному розвитку робітничого колективу, характеризується ще й тим, що він сприяє вирівнюванню як виробничих, так і соціальних характеристик даної групи робітників, а тим самим подоланню соціальних відмінностей у робітничому класі. Це впливає з того, що при комплексно механізованому і автоматизованому виробництві існує необхідність підвищувати професійно-кваліфікаційний рівень усіх членів бригади, в якій виконання виробничих завдань залежить від ефективності праці кожного робітника. З вирівнюванням кваліфікації і внеску в розвиток виробництва зв'язане і зближення в оплаті праці робітників. Розвиток професій широкого профілю, комплексних бригад на даному етапі поділу праці є до певної міри ознакою подолання соціальних відмінностей всередині робітничого класу.

Технічний прогрес і зміни в поділі праці вимагають поліпшення професійної підготовки робітників, їх всебічного розвитку. Проте «універсалізм» робітника майбутнього суспільства ніяк не означає наявності у нього різноманітних здібностей і можливостей до будь-яких видів праці і діяльності. Отже, правомірною є точка зору ряду вчених, що спеціалізація знань і професіоналізація праці неминучі не тільки при соціалізмі, а й при комунізмі, матеріально-технічна база якого буде настільки розвинутою, що процес диференціації і інтеграції поділу праці ще глибше загострить питання професійної спеціалізації.

Сьогодні ще актуальнішою є відома думка К. Маркса про те, що «без обмеження сфери діяльності не можна ні в одній галузі здійснити щось видатне» [1, 23, 350]. В. І. Ленін теж говорив про розвиток спеціалізації в зв'язку з розвитком техніки [див. 2, 1, 82]. Професійний поділ праці, існування профе-

сій і спеціальностей будуть об'єктивно необхідні, мабуть, і в майбутньому комуністичному суспільстві, бо завжди існуватимуть конкретні види праці і їх результат — споживчі вартості. Це положення не заперечується тим, що на основі зростання однорідності в матеріально-технічній базі виробництва за умов комплексної механізації і автоматизації поступово відмирає поопераційний поділ праці, посилюється інтеграція трудових процесів, що сприяє об'єднанню часткових спеціальностей у спеціальності ширші за обсягом і змістом.

Професіоналізм, закріплення працівника за певним видом конкретної праці самі по собі не викликають соціально-економічної нерівності. Фактичною причиною соціальних відмінностей є наявність соціально-економічних форм поділу праці. Наявність видів праці, неоднорідних в соціально-економічному відношенні, виступає як відмінність між групами всередині робітничого класу. У комуністичному суспільстві існуватиме професійний і кваліфікаційний поділ праці, але професійно-кваліфікаційні відмінності не будуть базою для виникнення соціальної неоднорідності, оскільки будуть переборені соціально неоднорідні види праці на основі створення матеріально-технічної бази комунізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1, 2.
3. А. Г. Аганбегян, В. Ф. Майер. Заработная плата в СССР, М., 1959.
4. «Вестник статистики», 1970, № 9.
5. «Вопросы экономики», 1969, № 4.
6. Матеріали відділу праці і заробітної плати Харківського тракторного заводу за 1965—1969 рр.
7. Матеріали відділів праці і заробітної плати підприємств «Серп і молот», ХЕМЗ, турбінний за 1962—1969 рр.
8. Матеріали Харківського обласного статистичного управління. Зведений звіт по машинобудуванню і металообробці за 1962—1969 рр.
9. Народное хозяйство СССР в 1968 году. Статистический ежегодник. «Статистика», М., 1969.
10. В. Г. Подмарков. Социальные проблемы организации труда. М., 1969.
11. В. М. Селиванов. Рациональное использование рабочего времени на промышленных предприятиях. Харьков, 1970.
12. Социология в СССР, т. 2, М., 1966.
13. Страна Советов за 50 лет. Сборник статистических материалов. «Статистика», М., 1967.
14. Труд в СССР. Статистический сборник. М., 1968.
15. «Философские науки», 1967, № 1.
16. Человек и его работа. Социологическое исследование. «Мысль», М., 1967.
17. Человек и общество, вып. III. Изд-во Ленинградского ун-та, 1968.
18. В. Н. Шубкин. Некоторые вопросы адаптации молодежи к труду. М., 1965.
19. «Экономическая газета», 1969, № 48.